

เศรษฐกิจโลกาภิวัตน์ และ เศรษฐกิจชุมชนไทย

โดย สฤณี อาชวานันทกุล

รวม 3 บทความด้านการเงินปฏิวัติจากเว็บไซต์โอเพ่นออนไลน์ (www.onopen.com) และ เว็บไซต์คนชายขอบ (www.fringer.org)

1. ฟองสบู่หนึ่งกับการเติบโตแบบไม่ยั่งยืน - แง่คิดจาก Irving Fisher¹

หลังจากที่โลกเผชิญกับวิกฤตการเงินและวิกฤตเศรษฐกิจโลกที่รุนแรงที่สุดในรอบ 80 ปี เมื่อเวลาล่วงเลยเข้าสู่ครึ่งหลังของปี 2009 นักวิเคราะห์หลายสำนักต่างพากันออกมาประสานเสียงว่า เศรษฐกิจโลกน่าจะผ่านพ้น ‘จุดต่ำสุด’ ไปแล้ว

จะว่าพื้นที่ฟื้น แต่คำถามที่ซับซ้อนกว่านั้นคือ เศรษฐกิจโลกจะกลับไปโตเท่าที่เคยเป็นก่อนเกิดวิกฤตรอบนี้ได้หรือไม่?

พอล ครุกแมน (Paul Krugman) หนึ่งในนักเศรษฐศาสตร์ในดวงใจของผู้เขียน หนึ่งในกรูที่ออกมาบอกว่าเศรษฐกิจอเมริกาได้ผ่านพ้นจุดต่ำสุดมาแล้ว เขียนเตือนหลายครั้งหลังจากนั้นว่าเราไม่ควรชะล่าใจ เพราะอัตราการว่างงานยังสูงกว่าร้อยละ 9 และมีแนวโน้มว่าจะยังไม่ลดลงง่ายๆ ซึ่งถ้าอัตราการว่างงานยังไม่ลดลงขณะที่ GDP เริ่มสูงขึ้น ก็จะเป็นภาวะแก๊ยกที่นักเศรษฐศาสตร์เรียกว่า “การฟื้นตัวแบบไร้งาน” หรือ jobless recovery

ภาวะที่เศรษฐกิจ ‘ฟื้นแล้ว’ แต่อาการยังไม่น่าไว้วางใจแบบนี้พาให้ผู้เขียนนึกถึงบทความคลาสสิกชิ้นหนึ่งที่อาจารย์เคยให้อ่านสมัยเรียนปริญญาตรี นานหลายปีก่อนฟองสบู่ดอทคอมบูมและแตก โดยอาจารย์กล่าวอย่างติดตลกว่า ถึงแม้บทความชิ้นนี้จะพูดถึงภาวะเศรษฐกิจถดถอยรุนแรง ก็เชื่อว่าสถานการณ์แบบนี้จะเกิดขึ้นอีกไม่ได้ เพราะคนอเมริกันดูจะชอบเป็นหนี้เกินตัวกันเหลือเกิน

บทความคลาสสิกที่ว่านั้นคือ Debt-Deflation Theory of Great Depressions เขียนในปี 1933 โดยเออร์วิง ฟิชเชอร์ (Irving Fisher) นักเศรษฐศาสตร์ผู้ยิ่งใหญ่แห่งมหาวิทยาลัยเยล ผู้ทำนายอย่างโด่งดังในปี 1929 ว่า “ราคาหุ้นได้ขึ้นไปอยู่ระดับสูงอย่างถาวรแล้ว” ก่อนที่ตลาดหุ้นจะดิ่งเหวภายในไม่กี่เดือนหลังจากนั้น ความมั่งคั่งส่วนตัวกว่า 6 ล้านเหรียญ บริษัททวณิชธนกิจที่เขาก่อตั้ง และชื่อเสียงที่หายวับไปโดยพร้อมเพรียงกัน เป็นแรงบันดาลใจให้เขาลงมือวิเคราะห์เบื้องลึกของวิกฤตครั้งนี้อย่างจริงจัง จนค้นพบกลไกที่ทำให้เขาเปลี่ยนความคิดเกี่ยวกับ ‘ธรรมชาติ’ ของเงินและตลาดการเงิน และยอมรับว่าก่อนหน้านี้เขาคิดผิด

ในบทความชิ้นนี้ ฟิชเชอร์คัดค้านนักเศรษฐศาสตร์สำนักเสรีนิยมใหม่หรือซิกาโกที่เชื่อว่าตลาดเสรีมีประสิทธิภาพสูงสุดและจะเข้ากลับสู่ดุลยภาพได้เอง ด้วยการชี้ให้เห็นว่าตลาดในโลกจริงนั้นไร้เสถียรภาพโดยธรรมชาติ ภาวะที่เศรษฐกิจดำรงอยู่ในจุดดุลยภาพทางทฤษฎีแทบไม่เคยเกิดขึ้นจริง เขากล่าวว่า-

“...ในเวลาส่วนใหญ่เราจะเห็นภาวะการผลิตมากไปหรือน้อยไป การบริโภคมากไปหรือน้อยไป การใช้จ่ายมากไปหรือน้อยไป การออมมากไปหรือน้อยไป การลงทุนมากไปหรือน้อยไป และการอะไรก็แล้วแต่มากไปหรือน้อยไป เป็นเรื่องไร้สาระที่ใครจะคิดว่าตัวแปรต่างๆ ในส่วนใด

¹ บทความโดย สฤณี อาชวานันทกุล ตีพิมพ์ครั้งแรกในหนังสือพิมพ์ประชาชาติธุรกิจ ฉบับวันที่ 16 กันยายน 2552 คัดลอกมาจากเว็บไซต์โอเพ่นออนไลน์ <http://www.onopen.com/sarinee/09-09-17/5019>

ก็ตามของระบบเศรษฐกิจจะ ‘อยู่หนึ่งๆ’ ในภาวะดุลยภาพ ในช่วงเวลาที่ยาวพอสมควร ‘ไร้สาระพอๆ’ กับการบอกว่ามหาสมุทรแอตแลนติกจะมีห้วงเวลาที่สงบนิ่งไร้คลื่น”

ถ้าเรามองโลกปัจจุบันของเราผ่านเลนส์ของเขา เราก็จะพบว่าประเทศร่ำรวยสองแห่งที่ได้รับผลกระทบสูงสุดจากวิกฤตการเงินรอบนี้ นั่นคือสหรัฐอเมริกาและอังกฤษ ต่างก็ใช้เวลาหลายทศวรรษที่ผ่านมาไปกับการผลิตน้อยเกินไป บริโภคมากเกินไป ใช้จ่ายมากเกินไป และลงทุนน้อยเกินไป ประกอบกันเป็นภาวะที่เอื้อต่อการก่อหนี้มากเกินไป ทำให้เศรษฐกิจเสถียรและสะดวกสบายจนกระทั่งถึงจุดที่เมื่อเกิดความปั่นป่วนแล้วก็ไม่อาจ ‘แก้ไขตัวเอง’ ให้หลุดรอดจากวังวนของเงินฝืดได้ (นี่คือเหตุผลสำคัญข้อหนึ่งที่ธนาคารกลางสหรัฐต้องแทรกแซงด้วยการ ‘พิมพ์เงิน’ และอัดฉีดเข้าไปในระบบ)

ฟิชเชอร์ชี้ว่า ภาวะ ‘เงินคล่อง’ (loose money หรือ easy money) เป็นสาเหตุสำคัญของการก่อหนี้เกินตัว เพราะ “เมื่อใดก็ตามที่นักลงทุนคิดว่าเขาสามารถทำกำไรได้ 100 เปอร์เซ็นต์ทุกปีด้วยการกู้เงินดอกเบี้ย 6 เปอร์เซ็นต์มาลงทุน เขาก็จะอยากกู้และอยากลงทุนและอยากเก็งกำไรด้วยหนี้” และคนก็จะแห่กันทำแบบนี้ ทำให้เกิดฟองสบู่ที่ง่ายตาย ฟิชเชอร์สรุปทฤษฎีของเขาเกี่ยวกับหนี้ เงินฝืด และความไร้เสถียรภาพในเนื้อที่เพียงหนึ่งย่อหน้า –

“กล่าวโดยสรุป เราพบว่า (1) การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจมีทั้งแนวโน้มที่สม่ำเสมอและความปั่นป่วนเป็นครั้งคราวที่เป็นหัวข้อของการแกว่งตัวเป็นวงจรในหลากหลายรูปแบบ, (2) ความปั่นป่วนเป็นครั้งคราวนำมาซึ่งโอกาสใหม่ๆ ในการลงทุน โดยเฉพาะกรณีที่มีนวัตกรรมใหม่, (3) ปัจจัยนี้และสาเหตุอื่นๆ บางครั้งนำไปสู่ภาวะก่อหนี้เกินตัว, (4) ซึ่งสุดท้ายคนจะต้องพยายามปลดหนี้และขายทอดตลาด, (5) นำไปสู่ภาวะที่ราคาสินค้าลดลงและค่าเงินดอลลาร์บวมขึ้น (ยกเว้นจะมีการแทรกแซงให้เงินเฟ้อ), (6) ค่าเงินอาจบวมเร็วกว่ายอดหนี้ที่ลดลง (จากการขายทอดตลาด), (7) ซึ่งถ้าเป็นเช่นนั้นจริง การขายทอดตลาดก็ไม่ได้ทำให้หนี้ลดลงจริงๆ แต่ทำให้เพิ่มขึ้น (เพราะมูลค่าหนี้ที่แท้จริงเพิ่มสูงขึ้น – นี่คือ debt deflation) และด้วยเหตุนี้ภาวะเศรษฐกิจถดถอยก็จะแย่งแทนที่ที่ที่ดีขึ้น (คนไม่อยากจะบริโภคแม้ในภาวะที่ราคาสินค้าลดลง เพราะยังเป็นหนี้ท่วมหัวอยู่), (8) ทางออกคือปล่อยให้ตลาดเสรีจัดการ (คนจำนวนมากล้มละลาย) หรือใช้วิธีทางวิทยาศาสตร์ (ทำเงินให้เฟ้อ)”

จอห์น มิลล์ (John Mills) นักเศรษฐศาสตร์รุ่นบุกเบิกที่ศึกษาวงจรของหนี้ กล่าวอย่างน่าคิดในหนังสือเรื่อง On Credit Cycles and the Origin of Commercial Panics ตีพิมพ์ปี 1867 ว่า “ภาวะตื่นกลัวเฉียบพลันไม่ได้ทำลายทุน – มันเพียงแต่เผยให้เราเห็นระดับที่ทุนถูกทำลายไปแล้วก่อนหน้านี้ด้วยการนำไปใช้ในกิจกรรมที่ไร้ผลิตภาพอย่างสิ้นหวัง” (เขาใช้คำว่า hopelessly unproductive works)

ทฤษฎีของฟิชเชอร์ไม่เพียงแต่อธิบายรากสาเหตุและผลพวงของภาวะหนี้เกินตัวได้อย่างดีเยี่ยม แต่ยังคงใช้การได้ดีกับภาวะที่เราประสบอยู่ในปัจจุบัน ประเด็นสำคัญคือ ถึงที่สุดแล้วหนี้ก้อนโตในวิกฤตรอบนี้ส่วนใหญ่ไม่ได้เป็นทุนที่คนนำไปทำสิ่งที่เป็นประโยชน์จริงๆ เช่น ขยายกิจการ หรือเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิต หากเป็นการกู้ไปเก็งกำไรและบริโภคเกินตัว – สอง “กิจกรรมไร้ผลิตภาพ” อย่างแน่นอนในนิยามของมิลล์ และ

ในเมื่อทุนถูกจัดสรรไปในกิจกรรมที่ไร้ผลผลิตภาพ ก็แปลว่าลูกหนี้จะประสบความยากลำบากมากในการหาเงินมาใช้หนี้ (เพราะมีความสามารถในการใช้หนี้้น้อยมากหรือไม่มีเลยตั้งแต่แรก)

ใครก็ตามที่คิดว่าปัญหาหนี้เกินตัวในวิกฤตรอบนี้ไม่รุนแรงเท่ากับสมัยภาวะเศรษฐกิจถดถอยในทศวรรษ 1930 ผู้เขียนขอแนะนำให้ดูแผนภูมิเปรียบเทียบปริมาณหนี้ต่อจีดีพีในอเมริกา ตั้งแต่ปี 1920 จนถึงปลายปี 2008 รวบรวมโดยนักวิเคราะห์นาม เน็ด เดวิส (Ned Davis) แห่ง Ned Davis Research

จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่าระดับหนี้ต่อจีดีพีในช่วงปี 1934-1935 พุ่งขึ้นไปถึง 2.6 เท่าของจีดีพี แต่ก็ยังน้อยกว่าหนี้ต่อจีดีพี ณ ปลายปี 2008 ซึ่งสูงถึง 3.5 เท่า เดวิสคำนวณว่าตอนนี้อเมริกาต้องใช้หนี้ถึง \$6 ในการผลิตจีดีพีมูลค่า \$1 สูงกว่าหนี้ที่ต้องใช้ในทศวรรษ 1990 เกือบสองเท่า

เมื่อคำนึงถึงบทความชิ้นเอกของฟิชเชอร์ที่ยังอธิบายโลกปัจจุบันได้ดีเพราะความโลภของนักลงทุนยังคงเดิมไม่แปรเปลี่ยน ประกอบกับภาวะหนี้เกินตัวของอเมริกา ปลายทางอันดับหนึ่งของสินค้านานาชาติที่ประเทศอื่นๆ มุ่งผลิตเพื่อปรนเปรอคนอเมริกันที่กู้หนี้มาบริโภค ประกอบกับภาวะสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมลงเรื่อยๆ และระบบนิเวศเริ่มไม่สามารถรองรับการบริโภคไร้ขีดจำกัดของมนุษย์ คำถามสำคัญตอนนี้จึงไม่ใช่ “เศรษฐกิจโลกฟื้นแล้วหรือยัง” เพราะมันไม่มีทางกลับไปอยู่จุดเดิมที่ไม่ยั่งยืนได้อีก เพราะคนอเมริกันต้องใช้เวลาอีกนานในการลดภาระหนี้ ระหว่างนี้ใครจะอยากบริโภคอย่างมือเติบเหมือนเก่า ถ้าเรายังไม่เปลี่ยนวิธีคิด ฟองสบู่หนี้และวิกฤตการเงินรอบใหม่อาจกำลังรออยู่เบื้องหน้าในประเทศ ‘เศรษฐกิจใหม่’ ทั้งหลายที่กู้เงินได้ถูกแสนถูกในอเมริกา ฟองสบู่ทุกลูกกำเนิดในปัจจัยพื้นฐานที่น่าเชื่อถือเสมอ

ดังนั้นคำถามสำคัญที่เราน่าจะครุ่นคิดกันตอนนี้คือ จะทำอย่างไรให้ภาคการเงินเลิกระพือการกู้หนี้เกินตัวไปทำกิจกรรมไร้ผลผลิตภาพ และให้คนส่วนใหญ่ยอมเปลี่ยนพฤติกรรม บริโภคให้ ‘น้อยลง’ และ ‘ฉลาดขึ้น’ เพื่อความยั่งยืนของโลกและมนุษยชาติ

ดังนั้นคำถามสำคัญที่เราน่าจะครุ่นคิดกันตอนนี้คือ จะทำอย่างไรให้ภาคการเงินเลิกระพือการกู้หนี้เกินตัวไปทำกิจกรรมไร้ผลผลิตภาพ และให้คนส่วนใหญ่ยอมเปลี่ยนพฤติกรรม บริโภคให้ ‘น้อยลง’ และ ‘ฉลาดขึ้น’ เพื่อความยั่งยืนของโลกและมนุษยชาติ

2. เศรษฐกิจชุมชนที่ยั่งยืน²

คำว่า ‘เศรษฐกิจชุมชน’ อาจชวนให้หลายคนหลับตานึกภาพชนชั้นสมัยคริสต์ทศวรรษที่แล้ว ที่คนไทยในชนบทอยู่กันอย่างเอื้อเฟื้อเกื้อกูล ทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ ในน้ำมีปลาในนามีข้าว การแลกเปลี่ยนในชุมชนใช้น้ำใจแลกมากกว่าค้าขายด้วยเงินตรา

ต่อมาเมื่อประเทศไทยก้าวเข้าสู่ยุคทุนนิยมเสรีอย่างเต็มตัวหลังผู้ใหญ่อธิปไตยกลองประชุม ความเป็น ‘เศรษฐกิจ’ ของชุมชนเริ่มเลือนหายไปพร้อมกับความเป็น ‘ชุมชน’ เมื่อหนุ่มสาวออกเดินทางเข้าเมืองไปแสวงหาชีวิตที่ดีกว่า ใครที่ยังไม่ขายที่ไปให้นายทุนก็ทำการเกษตรเชิงเดี่ยวตามคำโฆษณาชวนเชื่อของภาครัฐ ไม่ทำนา ก็ปลูกมันสำปะหลัง ไม่ปลูกยาง ก็ปลูกปาล์มเผชิญกับความเสี่ยงภัยแปรผันเก้และความเป็นธรรม

² บทความโดย สฤณี อาชวานันทกุล วันที่ 7 สิงหาคม 2552 จากเว็บไซต์คนชายขอบ <http://www.fringier.org/?p=445>

ในสนามแข่งขันที่รัฐไม่เคยแก้ไขอย่างจริงจังจนต้องหาอาชีพเสริม ไม่ว่าจะเป็นการเลี้ยงปลากะพงในคลองน้ำกร่อยควบคู่ไปกับทำสวนผลไม้หรือทิ้งเรือประมงไปเป็นแรงงานก่อสร้างยามน้ำมันแพงและในน้ำไม่มีปลาอีกต่อไป

ในเมื่อชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านทุกวันนี้ผูกโยงอยู่กับระบบเศรษฐกิจนอกชุมชนมากกว่าในชุมชน อาทิ ตลาดข้าวระดับโลก ตลาดอสังหาริมทรัพย์ระดับชาติ ในเมื่อความสะดวกสบายสมัยใหม่ล้วนต้องใช้เงินซื้อ และในเมื่อเงินทองใช้จ่ายแต่หายาก ก็ไม่น่าแปลกใจที่คนในชุมชนจำนวนมากขึ้นเรือเรื่อยๆ จะมีหนี้สินพอกพูนขึ้นทุกวันเพราะรายรับโตช้ากว่ารายจ่าย

ในขณะที่เดียวกัน ทรัพยากรธรรมชาติที่มีค่าก็ถูกถายโอน ถอนรื้อ หรือทำลายจากการรุกรานของนายทุน ต่างถิ่นที่เห็นมูลค่าของทรัพยากรเฉพาะแต่ในฐานะ ‘ปัจจัยการผลิต’ สำหรับกิจกรรมทางเศรษฐกิจนอกชีวิตของชุมชน เช่น ผืนน้ำจากในนาไปรดหญ้าสนามกอล์ฟ ตัดไม้ทำลายป่าไปสร้างบ้านเศรษฐกิจกลางกรุง ฯลฯ

ส่วน ‘โครงการพัฒนา’ นานาชนิดที่รัฐส่งเข้าไปในหมู่บ้าน ถ้ายังอยู่ก็มักจะอยู่แบบตัวใครตัวมันหรือรวมศูนย์ที่กรุงเทพฯ ไม่ทำหน้าที่เป็น ‘กาว’ หรือ ‘หัวเชื้อ’ ที่จะช่วยผนึกกำลังของสมาชิกในชุมชนเพื่อสร้างเศรษฐกิจท้องถิ่นที่เข้มแข็ง วัลจากโครงการวัลล้านตัวยื่นตาปริบๆ ในคอกเดียวกันกับควายจากโครงการกระบือเฉลิมพระเกียรติ ติดกับศาลาประชาคมและห้องสมุดชุมชนที่แทบไม่มีคนใช้ เพราะไม่มีหนังสือเล่มไหนในนั้นที่ช่วยปลดหนี้เรือนแสนที่ติด ธ.ก.ส. ได้

ในเมื่อวิถีการพัฒนาในรอบครึ่งศตวรรษที่ผ่านมาได้พิสูจน์ให้เห็นแล้วว่า ‘ไม่ยั่งยืน’ ทำลายสิ่งแวดล้อมและความเป็นชุมชนมากกว่าจะส่งเสริมให้ชุมชนเข้มแข็ง กระแสความสนใจในการฟื้นฟูและต่อยอด ‘ระบบเศรษฐกิจชุมชน’ ที่เริ่มก่อตัวขึ้นอีกครั้ง จึงเป็นเรื่องที่น่ายินดี

ผู้เขียนมิใช่ผู้เชี่ยวชาญด้านอะไรเลย มีเพียงข้อสังเกตสั้นๆ เกี่ยวกับเงื่อนไขสองข้อหลักที่คิดว่าน่าจะเป็นต่อการสร้าง ‘เศรษฐกิจชุมชน’ ในศตวรรษที่ 21 ให้เกิดขึ้นได้อย่างยั่งยืนแท้จริง

1. การแก้ปัญหาเชิงโครงสร้างเป็นสิ่งจำเป็น โดยเฉพาะความไม่เป็นธรรมในโครงสร้างทางเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากินของคนในชุมชน รวมทั้งสร้างกลไกใหม่ๆ

ชาวบ้านใน ‘ชุมชนเข้มแข็ง’ หลายแห่ง ‘เพิ่มรายได้’ ด้วยการ ‘ลดรายจ่าย’ เช่น ผลิตสินค้าอุปโภคบริโภคบางอย่างที่ทำเองได้ในชุมชน เช่น แชมพู สบู่ น้ำยาซักผ้า และน้ำยาล้างจาน ส่วนหนึ่งเพราะการ ‘เพิ่มรายได้’ จากการทำมาหากินนั้นยังลำบากยิ่ง トラบใดที่โครงสร้างการทำมาหากินของพวกเขายังถูกบิดเบือนและบิดเบี่ยวอย่างไม่เป็นธรรม เช่น นโยบายและกฎเกณฑ์ของรัฐที่อุดหนุนนายทุนอุตสาหกรรมและพ่อค้าคนกลางมากกว่าเกษตรกรรายย่อย

ในเมื่อการ ‘ลดรายจ่าย’ มีข้อจำกัด เพราะคนเราทุกคนย่อมมีรายจ่าย เมื่อลดถึงจุดหนึ่งก็จะลดอีกไม่ได้ และชาวบ้านทุกคนย่อมอยากมี ‘กำลังซื้อ’ และ ‘ฐานะ’ มากกว่าเดิม คงไม่ยุติธรรมถ้าใครจะยึดเยียดความคิดที่ว่าชาวบ้านไม่ควรมีสิทธิใช้สินค้าที่ชนชั้นกลางเอ็นจอยและชุมชนผลิตเองไม่ได้ ไม่ว่าจะป็นโทรศัพท์มือถือ มอเตอร์ไซค์ คอมพิวเตอร์ เคเบิลทีวี ฯลฯ

ประเด็นไม่ได้อยู่ที่ว่าชาวบ้านไม่ควรบริโภค แต่อยู่ที่ว่าควรบริโภคอย่างไรให้มีปัญหาไม่มากกว่าเดิม ควรบริหารจัดการเงินอย่างไร ในเมื่อการบริโภคถูกจำกัดด้วยปัญหาด้านรายได้ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผลพวงจากปัญหาความบิดเบี่ยวและบิดเบือนในโครงสร้างทางเศรษฐกิจ รัฐก็จะต้องเข้ามาทำหน้าที่แก้ไขความบิดเบี่ยวเหล่านั้นอย่างจริงจัง ไม่ใช่ปล่อยให้ชุมชนดิ้นรนที่จะเข้มแข็งด้วยลำแข้งของตัวเอง เพราะชุมชนย่อมไม่มีพลังหรืออำนาจพอที่จะแก้ไขปัญหาเชิงโครงสร้างด้วยตัวเอง

นอกจากนี้ รัฐต้องผลักดันให้เกิดกลไกเชิงโครงสร้างใหม่ ๆ ที่จะหนุนเสริม 'เศรษฐกิจชุมชน' และคุ้มครองสิทธิชุมชนในระดับรากฐาน เช่น กฎหมายป่าชุมชน กระบวนการทำประชาคมตีในกรณีสร้างโครงการขนาดใหญ่ ฯลฯ

2. รู้เท่าทันนายทุน ส่งเสริมวิสาหกิจชุมชนที่ถึงพร้อมด้วยองค์ความรู้ เพื่อให้ 'เศรษฐกิจชุมชน' เติบโตไปพร้อมกับเศรษฐกิจนอกชุมชนในลักษณะเกื้อกูลกัน

ตลอดระยะเวลาหลายปีที่ผ่านมา หลายหมู่บ้านสามารถสร้าง 'เศรษฐกิจชุมชน' ขึ้นมาได้ค่อนข้างเข้มแข็งด้วยการหาวิธีพึ่งตนเองให้ได้มากที่สุดโดย 'ตัดขาด' จากโลกภายนอก อย่างไรก็ดี ชุมชนที่ไม่อยากหยุดอยู่แค่การพึ่งตนเอง แต่อยากเติบโตและยกระดับชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกอย่างต่อเนื่อง ก็ควรจะได้รับ การสนับสนุนจากทุกภาคส่วนในฐานะ 'หุ้นส่วน' ของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐ นักพัฒนา หรือภาคธุรกิจที่สนใจจะทำ 'ธุรกิจเพื่อสังคม' และ 'โครงการซีเอสอาร์'

การพัฒนา 'เศรษฐกิจชุมชน' ทำได้ยากหากไม่สร้างปฏิสัมพันธ์กับเศรษฐกิจนอกชุมชนในทางที่ยั่งยืน เพราะชุมชนมีขนาดเล็ก ลำพังการขายสินค้าและบริการกันเองภายในไม่อาจสร้างรายได้พอที่จะซื้อเครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ เพื่อยกระดับฐานะ จำเป็นจะต้องอาศัยองค์ความรู้จากโลกธุรกิจและกลไกส่งเสริมที่เหมาะสมมาสร้าง 'ผู้ประกอบการขนาดจิ๋ว' ในชุมชน เช่น ความรู้ด้านการผลิต การตลาด และการกระจายสินค้า ในการพัฒนาผลิตภัณฑ์โอท็อป ความรู้ด้านการพัฒนาและบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวเพื่อสร้างธุรกิจท่องเที่ยวเชิงนิเวศหรือท่องเที่ยวเชิงเกษตร เป็นต้น

กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนสมัยนี้ไม่ได้หมายถึงมายาคติเดิมที่ว่าต้องรอให้รัฐมา 'สงเคราะห์' หรือ 'เอื้ออาทร' ให้ชาวบ้านหาย 'โง่-จน-เจ็บ' อีกต่อไป หากหมายถึงการช่วยให้พวกเขาค้นพบศักยภาพที่แท้จริงของตนเอง และสร้างแรงจูงใจให้ผนึกกำลังกัน เช่น ผ่านกระบวนการ 'ประชาพิชัย' ที่ให้สมาชิกในชุมชนร่วมกันวิเคราะห์ตัวเอง หาวิธีใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจ

กระบวนการวิจัยตนเองของชุมชนเริ่มปรากฏผลลัพธ์ให้เห็นมากมายหลายรูปแบบ เช่น 'แผนแม่บทชุมชน' ตอนนี้อยู่ที่การทำแผนให้เกิดผลเป็นรูปธรรม ให้ 'เศรษฐกิจชุมชน' เกิดและเติบโตได้อย่างยั่งยืน บนฐานความรู้และความรักในชุมชนของสมาชิก

นอกจากนี้ ความท้าทายที่เกี่ยวข้องประการสำคัญคือ จะทำอย่างไรให้ 'เศรษฐกิจพอเพียง' ซึ่งหลายชุมชนกำลังใช้ขับเคลื่อนแนวคิด 'เศรษฐกิจชุมชน' กลายเป็น 'องค์ความรู้' ทางวิชาการที่มากกว่าปรัชญาหรือวาทกรรม ได้รับการค้นคว้า วิจัย ต่อยอดด้วยนวัตกรรมและองค์ความรู้จากโลกธุรกิจ ให้สอดคล้องกับวิถี 'การพัฒนาอย่างยั่งยืน' ที่เริ่มปรากฏมาตรฐานสากลให้เราเห็นแล้วทั่วโลก

3. ทูตทางสังคม การเงินชุมชนไทย และคุณูปการของเอลินอร์ ออลสตรอม³

ในรอบ 3 ทศวรรษที่ผ่านมา สถาบันการเงินขนาดจิ๋วหรือไมโครไฟแนนซ์ได้รับการศึกษาและกล่าวขานมากขึ้นเรื่อย ๆ ในฐานะโมเดล "ธุรกิจเพื่อสังคม" ที่ช่วยผู้มีรายได้น้อย โดยเฉพาะในชนบทห่างไกล ให้สามารถเข้าถึงบริการทางการเงินที่สถาบันการเงินกระแสหลักไม่ยอมให้บริการ นำเงินกู้ขนาดจิ๋วไปทำกิจการขนาดจิ๋วเพื่อปรับปรุงคุณภาพชีวิต รวมทั้งช่วยสร้างวินัยในการออมเพื่อเลี้ยงตัวเองและครอบครัว โดยเฉพาะในวัยชราที่

³ บทความโดย สฤณี อาชวานันทกุล ตีพิมพ์ครั้งแรกในหนังสือพิมพ์ประชาชาติธุรกิจ ฉบับวันที่ 19 พฤศจิกายน 2552

คัดลอกมาจากเว็บไซต์โอเพ่นออนไลน์ <http://www.onopen.com/sarinee/09-11-19/5145>

จะมีรายได้น้อยมากหรือไม่มีเลย และมีแนวโน้มว่าจะต้องพึ่งตนเองมากขึ้นเรื่อย ๆ ในยุคที่พึ่งพาลูกเต้าไม่ค่อยได้ เพราะลูกเต้ายังเอาตัวเองแทบไม่ค่อยรอด

สถาบันไมโครไฟแนนซ์หลายแห่งที่ประสบความสำเร็จในระดับชาติ ไม่ทำธุรกิจบนฐานทุนของลูกค้า เพราะลูกค้าที่เป็นผู้มีรายได้น้อยย่อมไม่มีสินทรัพย์เพียงพอที่จะใช้เป็นหลักประกันเงินกู้ ดังนั้นจึงต้องใช้ทุนอย่างอื่นให้เป็นประโยชน์

โดยธรรมชาติและประวัติศาสตร์ในหลายประเทศ ทุนที่ชนบทมีอย่างเหลือเฟือมักไม่ใช่เงิน แต่เป็นทุนชนิดอื่น ไม่ว่าจะเป็นทุนทางปัญญา (ภูมิปัญญาท้องถิ่น) ทุนธรรมชาติ (สิ่งแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์) หรือทุนวัฒนธรรม แต่ทุนที่อาจสำคัญที่สุดต่อการพัฒนาชุมชน และเป็นหัวใจแห่งความสำเร็จของสถาบันไมโครไฟแนนซ์แทบทุกแห่งที่ได้รับการยอมรับ คือสิ่งที่นักเศรษฐศาสตร์ขนานนามว่า "ทุนทางสังคม"

ผู้เชี่ยวชาญในหนังสือเรื่อง *Macrotrends* (สำนักพิมพ์โอเพ่นบुकส์และสมาคมเศรษฐศาสตร์ธรรมศาสตร์, 2552) ระบุว่า "นักวิจัยบางคนนิยาม "ทุนทางสังคม"...ว่า ทรัพยากรอะไรก็ตามที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นข้อมูล ความคิด โอกาส กำลังใจ ความปรารถนาดี ความไว้วางใจ หรือความร่วมมือกัน" แต่ผู้เชี่ยวชาญคิดว่านิยามที่กระชับและเข้าใจง่ายที่สุดคือ "คุณค่าของเครือข่าย"

"ทุนทางสังคมมีส่วนคล้ายกับทุนชนิดอื่น อาทิ เงินตรา ทรัพย์สินทางปัญญา และทรัพยากรธรรมชาติ ตรงที่มีส่วนสร้างความมั่งคั่งและความผาสุก ปัจเจกชนหรือคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งสามารถสะสมทุนทางสังคมได้ด้วยการสร้างและถนอมความสัมพันธ์ระยะยาวกับผู้อื่น "ลงทุน" โดยหวังผลตอบแทนในอนาคต และดูแลรักษาถ้าไม่ต้องการให้ร่อยหรอ แต่ลักษณะสำคัญของทุนทางสังคมที่ทำให้มันแตกต่างจากทุนชนิดอื่นที่สุดคือ ทุนทางสังคมเป็น "ทรัพยากรร่วม" (commons) ของคนในกลุ่มที่ไม่อาจโอนย้ายข้ามกลุ่ม และดังนั้นจึงไม่อาจมีใครคนใดคนหนึ่งครอบครองเป็นเจ้าของหรือนำไปแลกเปลี่ยนในตลาด"

เนื่องจากทุนทางสังคมยังมีค่อนข้างมากในชุมชนที่สมาชิกยังไปมาหาสู่กัน สถาบันไมโครไฟแนนซ์หลายแห่งจึงสร้างกฎกติกาที่ใช้ทุนชนิดนี้เป็นเครื่องมือบริหารจัดการความเสี่ยงและชดเชยหลักประกัน เช่น ผู้ประสงค์จะขอสินเชื่อจะต้องขอเป็นกลุ่ม มีสมาชิกไม่ต่ำกว่า 5 คน ถ้ามีสมาชิกคนใดคนหนึ่งผิดนัดชำระหนี้ สมาชิกที่เหลือก็จะไม่ได้รับการอนุมัติสินเชื่อก้อนใหม่จนกว่าสมาชิกที่ผิดนัดจะชำระคืน เท่ากับสร้างแรงจูงใจให้สมาชิกกวดขันกันเองภายในกลุ่ม

เนื่องจากทุนทางสังคมเป็นทั้งเป้าหมาย (สร้างความสามัคคีและความรักใคร่กลมเกลียวในชุมชน) และกลไกการบริหารจัดการ (ให้คนรู้จักช่วยติดตามหนี้) ของสถาบันไมโครไฟแนนซ์ เป้าหมายของสถาบันหลายแห่งจึงครอบคลุมการส่งเสริมกิจกรรมต่าง ๆ ที่จะช่วยเพิ่มพูนทุนทางสังคม เช่น จัดสรรกำไรส่วนหนึ่งไปสนับสนุนพิธีกรรมทางศาสนาในชุมชน และลงทุนในกิจการหรือโครงการที่ชาวบ้านบริหารจัดการร่วมกัน เช่น วิสาหกิจชุมชน ป่าชุมชน ฯลฯ

ประเทศไทยถึงแม้ว่าจะยังไม่ปรากฏสถาบันไมโครไฟแนนซ์ที่ขยายกิจการจนครอบคลุมทั่วประเทศ กลุ่มการเงินชุมชนที่ประสบความสำเร็จเป็นที่ยอมรับจนมีคนมาดูงานและนำแนวคิดไปขยายผลในจังหวัดอื่นก็มีจำนวนไม่น้อย ที่น่าสนใจคือความสำเร็จของกลุ่มเหล่านี้ส่วนหนึ่งตั้งอยู่บนความสามารถในการขับเคลื่อนและเสริมสร้างทุนทางสังคม งานวิจัยเรื่อง "โครงการศึกษาแนวทางการจัดทำเครื่องมือประเมินตนเองขององค์กร

การเงินชุมชนฐานรากเพื่อเพิ่มขีดความสามารถในการจัดการเศรษฐกิจชุมชน" โดย รศ.ดร.ปัทมาวดี โพชนุกูล ชูชูกิ จากคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และคณะ ซึ่งผู้เขียนได้รับเกียรติร่วมเป็นหนึ่งในสมาชิก (ดาวนโหลดรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ได้ที่บล็อกส่วนตัวของผู้เขียน-http://www.fringer.org/) สรุปบทบาทของ ทูทางสังคมในการเงินชุมชนไทยไว้ว่า -

"นักการเงินชุมชนชั้นนำ อาทิ ครูชบ ยอดแก้ว พระอาจารย์สุบินปณีโต ลุงอัมพร ดั่งปาน ...สามารถสร้าง "สถาบัน" บนฐานสังคมไทยที่นักวิชาการก็ทำไม่ได้เพราะไม่รู้จักและไม่เข้าใจวิถีชีวิตของชาวบ้านและวิถีชีวิตของคนจนดีพอ..."สถาบัน" หมายถึงกติกากฎ กติกาที่ใช้สัจจะ การ ออม และหลักการเฉลี่ยทุกข์เฉลี่ยสุข รวมถึงการพึ่งตนเอง การทำดี เป็นกติกากฎในการจัดการทาง การเงินเพื่อดูแลทุกข์สุขของคนในชุมชน โดยไม่ต้องมีหลักทรัพย์ค้ำประกัน แนวคิดกลุ่มการเงิน ชุมชนของไทยจึงมีฐานคิดทางศาสนาและวัฒนธรรม อาศัยการรู้จัก มีข้อมูลเท่าเทียมกันระหว่างผู้ ขออยู่กับผู้ให้กู้ ระบบความสัมพันธ์แบบช่วยเหลือเกื้อกูลระหว่างกันของผู้คนในชุมชนอย่างของ ไทยทำให้การแก้ปัญหาที่มีความยืดหยุ่น และมีการพัฒนาของระบบอย่างต่อเนื่องหลากหลายมา ตลอดระยะเวลาประมาณ 30 ปี

ข้อเท็จจริงอีกประการหนึ่งของสถานการณ์การเงินชุมชนไทย คือความหลากหลายของ อุดมการณ์ รูปแบบการบริหารจัดการ และความเป็นเจ้าของ แกนนำกลุ่มธนาคารประชาชนหัว ย่น้ำขาว จังหวัดตราด แบ่งกลุ่มองค์กรการเงินชุมชนออกเป็น 3 สาย คือ "องค์กรการเงินสาย ประชาชน" หมายถึงประชาชนเป็นผู้ก่อตั้ง "องค์กรการเงินสายพระ" หมายถึงเครือข่ายกลุ่มสัจจะ สะสมทรัพย์ที่ริเริ่มโดยพระอาจารย์สุบิน ปณีโต จังหวัดตราดเมื่อกว่า 20 ปีก่อน และกองทุน หมูบ้านหรือกองทุนเงินล้านเป็น "องค์กรการเงินสายรัฐ"

สิ่งที่น่าสนใจคือ 3 แนวทางนี้มีพื้นฐานการคิดที่ต่างกัน สายรัฐใช้การออมเป็นเงื่อนไขของ การเข้ามาเป็นสมาชิกเพื่อมีสิทธิในการกู้และวัดความสำเร็จที่การคืนเงินกู้ สายพระใช้เงินเป็น เครื่องมือของการพัฒนาคน การออมสม่ำเสมอเป็นสัจจะ ใช้ความดีของตัวเองเป็นหลักประกัน และ เป็นเงื่อนไขในการได้กู้ สอดแทรกคุณธรรมไว้ในกระบวนการกลุ่ม ส่วนสายประชาชนมี หลากหลายตั้งแต่ใกล้สายวัดไปจนถึงใกล้สายรัฐ แล้วแต่ว่ากลุ่มจะมีอุดมการณ์และการทำงาน เข้มขันทางความคิดมากน้อยอย่างไร

การมีกองทุนหมู่บ้านซ้อนขึ้นมาในพื้นที่ที่มีกลุ่มสายพระหรือสายประชาชนที่มีกติกากฎ เครื่องครัดจะประสบปัญหาเพราะจะทำให้มีมาตรฐานที่เป็นเงื่อนไขในการกู้ยืม 2 ระดับ เช่น สมาชิก ที่เคยต้องรักษาคุณธรรมหรือรักษาสິงแวดล้อมไม่จับปลาในฤดูวางไข่เพื่อให้มีสิทธิในการกู้ก็ สามารถหันไปกู้ยืมจากกองทุนหมู่บ้านได้โดยไม่จำเป็นต้องจะรักษากติกาชุมชนอีกต่อไป"

พระอาจารย์สุบิน ปณีโต "พระนักการเงินชุมชน" ผู้ริเริ่มเครือข่ายกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ที่จังหวัดตราด จนประสบความสำเร็จ อธิบายแนวคิดการใช้การเงินชุมชนเป็น "เครื่องมือ" ในการพัฒนาไว้อย่างน่าคิดในวง เสวนาเรื่องการเงินชุมชนว่า-

"จริง ๆ ถ้าหากว่าถ้าเราจะทำให้ชุมชนอยู่รอด เพียงเงินที่มีอยู่ในชุมชน อาตมาเชื่อว่ามันไม่พอหรอก เพราะตอนนี้ไปดูแลแต่ละชุมชน มีหนี้สถาบันการเงิน 20 ล้านบ้าง 40 ล้านบ้าง กับเงินนอกระบบอีกที่ยังไม่ได้คิด เงินที่เราออมขณะนี้มันยังไม่พอ เพียงแต่ตอนนี้ขาดการจัดการ การจัดการที่ดีต้องมองปัญหาในชุมชนแล้วเสนอปัญหาของชุมชนออกมา ให้ลุกขึ้นมาจัดการเอง ด้วยทุนของตัวเอง พยายามให้ไปลองฝึกทำธุรกิจ ด้วยการซื้อผลผลิตของตัวเอง ด้วยทุนของเขาเอง หรือไปไถ่ถอนที่จากธนาคารที่ยึดไปจากชุมชน ธนาคารยึด ธ.ก.ส.ยึด สหกรณ์ยึด ให้กลุ่มไปไถ่ออกมา เสร็จแล้วก็ไปจัดสรรให้แก่ชุมชน คนไหนที่ไม่มีที่อยู่ก็ไปผ่อนเอา... ต้องใช้ทุนของพวกเขา ให้เขาู้เกิดความรักชุมชนให้ได้ อาตมาก็ใช้วิธีสวัสดิการเป็นเครื่องมือ"

ความสำคัญของทุนทางสังคมในสถาบันไมโครไฟแนนซ์ต่างประเทศ และการเงินชุมชนไทยที่ประสบความสำเร็จ เป็นสิ่งที่นักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักไม่เหลียวแลเท่าที่ควร แต่นักเศรษฐศาสตร์พัฒนาและนักเศรษฐศาสตร์สถาบันศึกษามานานแล้ว คุณสมบัติของนักเศรษฐศาสตร์รางวัลโนเบลคนล่าสุดคือ เอลินอร์ ออลสตรอม คือการพิสูจน์ให้เห็นจากการวิจัยชุมชนทั่วโลกว่า การบริหารจัดการสาธารณสมบัติ (common property หมายถึงทรัพยากรที่คนใช้ร่วมกัน อาทิ บ่อน้ำ ป่าไม้) ในทางที่ยั่งยืนนั้น ไม่จำเป็นจะต้องใช้กลไกตลาด (ให้กรรมสิทธิ์เอกชนเพื่อสร้างแรงจูงใจให้ดูแล) หรือกลไกรัฐ (ออกกฎหมายคุ้มครองหรือให้รัฐบริหารจัดการเอง) หรือส่วนผสมของตลาดและรัฐ แต่ยังสามารถใช้กลไกชุมชน คือให้ชุมชนบริหารจัดการร่วมกันโดยไม่ต้องให้รัฐออกกฎเกณฑ์หรือยกกรรมสิทธิ์ให้ใครคนใดคนหนึ่งเป็นเจ้าของ

อลสตรอมชี้ให้เห็นว่า ความสำเร็จของการให้ชุมชนร่วมกันบริหารจัดการทรัพยากรด้วยตัวเองนั้น ขึ้นอยู่กับความแข็งแกร่งของ "สถาบัน" ในชุมชน ซึ่งหมายรวมทั้งความเหมาะสมของกฎกติกา และระดับทุนทางสังคมด้วย เพราะถ้าชุมชนมีทุนทางสังคมต่ำ แปลว่าสมาชิกไม่ไว้เนื้อเชื่อใจกัน ไม่สามัคคีกัน คนส่วนใหญ่ก็จะไม่เคารพกฎกติกาที่ตกลงกันไว้ ทำให้กฎกติกาถึงแม้จะมีและสอดคล้องกับสภาพทรัพยากร แต่ก็อาจใช้การไม่ได้จริง มีคนละเมิดมากกว่าคนคอยดูแลรักษา ทรัพยากรร่อยหรอลงไปเรื่อย ๆ จนหมดสิ้น กลายเป็นภาวะที่นักเศรษฐศาสตร์ขนานนามว่า "โศกนาฏกรรมสาธารณสมบัติ" (tragedy of the commons)

ในชนบททุกประเทศและทุกวัฒนธรรมที่สถาบันไมโครไฟแนนซ์และกลุ่มการเงินชุมชนทำงาน ทุนทางสังคมมีบทบาทและความสำคัญมากกว่าทุนเงินตรา เพราะยิ่งสมาชิกในชุมชนมีเงินน้อยเท่าไร ก็ยิ่งต้องสมัครสามัคคีและช่วยเหลือเอื้อจางกัน โดยเฉพาะในเมื่อทรัพยากรที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตในชนบทมักเป็นสาธารณสมบัติที่ไม่ได้เป็นของใครคนใดคนหนึ่ง ไม่ว่าจะป่ป่าไม้ คุคลอง ฯลฯ

สถาบันไมโครไฟแนนซ์และกลุ่มการเงินชุมชนไทยที่ประสบความสำเร็จ ล้วนเล็งเห็นความสำคัญของการใช้เงินเป็น "เครื่องมือ" ในการขับเคลื่อนและเสริมสร้างทุนทางสังคม เพื่อส่งเสริมให้ชาวบ้านพัฒนาตนเอง และอนุรักษ์ทรัพยากรให้ถึงมือลูกหลาน ไม่ใช่คิดแต่จะหาวิธีหมุนเงิน มองเห็นแต่ทุนเงินตราจนปล่อยให้ชุมชนอ่อนร่อยหรอลงจนหมดสิ้น.
